

8. PORODNOST

Poválečné období bylo v České republice charakteristické zvýšenou porodností, která kompenzovala její snížení v období války. Zvýšení počtu narozených dětí bylo i odrazem výzvy k vytváření nového života. Úroveň plodnosti byla v Libereckém kraji ovlivněna jeho polohou. Většina území kraje byla po válce znovu osídlena, vracely se rodiny, které byly nuceny odejít z pohraničí na počátku války, a přicházeli noví, především mladí dosídlenci.

Československá populační politika byla výrazně formulována jako pronatalitní s cílem dosažení zvýšení nebo alespoň zpomalení poklesu úrovně porodnosti. K jejímu zabezpečení byla přijímána mnohá usnesení vlády, zaměřená na zvyšování pomoci rodinám s dětmi, prodlužování mateřské dovolené, zlepšování podmínek zaměstnávání žen, rozšiřování sítě jeslí, mateřských škol a školních družin atd. Tuto politiku ovlivnil i významný politický faktor nedostatečného osídlení rozsáhlého pohraničního území po odsunu Němců a také skutečnost, že republika ročně ztrácela zahraniční migrací více než 10 tisíc převážně mladších osob.

Příslib populační politiky na prodloužení mateřské dovolené vyvolal v letech 1963 – 1965 krátkodobý vzestup úrovně porodnosti. Většina propopulačních opatření se však realizovala až rokem 1971, začalo tak období zvýšené reprodukce žen trvající téměř celá sedmdesátá léta. Tento babyboom však nebyl vyvolán pouze propopulačně orientovanými opatřeními sociální politiky, ale i skutečností, že v těchto letech byly v období své nejvyšší plodnosti silné ročníky narozené v době poválečného období zvýšené reprodukce žen.

Jak již bylo mnohokrát zmíněno, politické změny v roce 1989 s sebou přinesly velké změny populačního chování obyvatelstva. Nejzřetelnější charakteristikou tohoto období bylo výrazné snížení počtu narozených dětí. Od roku 1994 byl počet živě narozených převyšován počtem zemřelých, Liberecký kraj tak vykazoval úbytek počtu obyvatel přirozenou měnou. Od počátku devadesátých let začala v kraji prudce klesat i úroveň ukazatele počet živě narozených na 1 000 obyvatel. Tento ukazatel je často používán a označován jako hrubá míra porodnosti. Nebere však v úvahu věkovou strukturu sledované populace, která se v průběhu let mění a při srovnání úrovně porodnosti mezi jednotlivými územními celky může právě věková struktura jeho výslednou hodnotu výrazně ovlivnit. Současně tento ukazatel vztahuje počet událostí na všechny osoby v populaci a nejen na ženy v reprodukčním věku. Tento typ ukazatelů, které jsou označovány jako hrubé míry, však byl a je velmi správně používán pro sledování demografických procesů v historii. Do období velkých demografických změn, kterým se říká „Demografická revoluce“, byla věková struktura populací téměř stabilní, a proto věkové složení tento ukazatel příliš nezkraslovalo. Demografická revoluce přišla do různých zemí v různou dobu a měla několik možných průběhů. Byla následkem průmyslového rozvoje a na jejím konci došlo v populaci dané země k velmi výraznému snížení úrovně porodnosti i úmrtnosti.

Spolu s poklesem plodnosti v Libereckém kraji a současně v celé republice se projevil v posledním desetiletí trend odkládání narození dítěte. Získání vyššího vzdělání a určité pracovní praxe, dosažení profesionální kariéry a v neposlední řadě možnost cestování a získávání zkušeností v zahraničí se po politických změnách staly významnými faktory pro budoucí život člověka. Tento trend způsobila i změna ekonomické situace v zemi v roce 1989. Nalezení a udržení odpovídajícího zaměstnání není pro člověka snadnou záležitostí, stejně tak řešení bytové otázky je v současnosti složitým problémem. S tím souvisí i zcela subjektivní otázka finančních prostředků a příjmů jedince.

Změny v úrovni porodnosti výstižně ukazuje vývoj měr plodnosti podle věku matky. Tento ukazatel vyjadřuje počet živě narozených dětí ženám v daném věku na 1 000 žen daného věku. Na jeho vývoji lze pozorovat nejen snižování počtu narozených dětí v období mezi posledními dvěma sčítáními, ale především odkládání narození dítěte do vyššího věku matky. Nejvýrazněji od roku 1991 klesla míra plodnosti žen ve věkové skupině 20 – 24 let. Tato věková skupina byla ještě na počátku devadesátých let věkem, kdy se ženám rodilo nejvíce dětí. Ke snížení měr plodnosti zřetelně došlo i v nejmladší reprodukční věkové skupině do 19 let a ve věkové skupině 25 – 29 let. Právě do věkové skupiny 25 – 29 let se do roku 2004 posunul průměrný věk matky při narození dítěte.

Průměrný věk matky při narození dítěte se od roku 1991 do 2004 zvýšil o 3,7 let na 28,3 let. Průměrný věk matky při narození prvního dítěte vzrostl za stejné časové období o 4,3 roky, při narození druhého dítěte o 3,7 let a třetího o 1,8 let. Trend zvyšování průměrného věku matky a současně odkládání narození dítěte do vyššího věku v Libereckém kraji charakterizuje graf vývoje plodnosti podle věku matky. Křivka počtu narozených podle věku matky výrazně změnila svůj tvar. V průběhu sledovaného období se zřetelně zploštila a její vrchol se posunul doprava.

Nejvýstižnějším demografickým ukazatelem popisujícím úroveň porodnosti je úhrnná plodnost, která vyjadřuje počet živě narozených dětí připadajících na 1 ženu, pokud by po celé její reprodukční období zůstala plodnost stejná jako v daném roce. Představuje průměrný počet dětí narozených jedné ženě ve

věku 15-49 let. Úhrnná plodnost měří intenzitu plodnosti ve fiktivní generaci žen, jejíž řád plodnosti je složen z reálných měr plodnosti 35 generací žen. Nejmenší územní jednotkou, za kterou je ukazatel úhrnné plodnosti publikován, je kraj. Úhrnná plodnost se v Libereckém kraji od roku 1991 snížila z 1,90 na 1,28 „dětí na jednu ženu v reprodukčním období“ v roce 2004. V první polovině devadesátých let došlo k jejímu prudkému snížení, od roku 1995 se úhrnná plodnost drží na velmi nízkých hodnotách. Pro zachování reprodukce v populaci, která by plynule nahrazovala předešlé generace, by úroveň úhrnné plodnosti s přihlédnutím na úmrtnost měla činit 2,1 "dětí na jednu ženu v reprodukčním období".

Vynásobením ukazatele úhrnná plodnost podílem děvčat při narození lze získat demografický ukazatel hrubá míra reprodukce. Vyjadřuje průměrný počet dívek narozených jedné ženě za neexistence úmrtnosti. Můžeme říci, že při hrubé míře reprodukce, která je větší než 1, je zajištěna reprodukce dané generace. Zohledníme-li navíc ještě úmrtnost v populaci, získáme ukazatel čistá míra reprodukce, který vystihuje, kolik děvčat se narodí jedné ženě a dožijí se věku své matky v době svého narození. Bude-li čistá míra reprodukce větší než 1, populace se bude zvětšovat. Vývoj ukazatelů úhrnná plodnost, hrubá a čistá míra reprodukce v Libereckém kraji zřetelně popisuje pokles úrovně porodnosti. Hrubá míra reprodukce v roce 1991 dosahovala hodnoty 0,915, v dalších pěti letech prudce klesala a v roce 2004 činila 0,617. Čistá míra reprodukce v Libereckém kraji v roce 2004 odpovídala hodnotě 0,612.

V souvislosti se změnou společenského chování obyvatel se změnila i struktura narozených dětí podle rodinného stavu matky. Výrazně se zvýšil podíl dětí narozených svobodným matkám (z 9,4 % v roce 1991 na 28,8 % v roce 2004) i podíl narozených rozvedeným ženám (z 3,1 % v roce 1991 na 6,7 % v roce 2004). Tento trend se projevil i ve vývoji ukazatele počet živě narozených mimo manželství na 100 živě narozených. Jeho úroveň rapidně stoupla. Ještě v roce 1991 se mimo manželství živě narodilo jen 12,8 % dětí. Do roku 2004 hodnota tohoto ukazatele vzrostla na 36,0 %. Podíl živě narozených v manželství do sedmi měsíců po sňatku naopak dynamicky klesl. Snížil se z 26,5 % v roce 1991 na 10,6 % v roce 2004. Oba dva tyto ukazatele dobře charakterizují změnu postoje obyvatelstva k instituci manželství. Pro neseznané partnery již očekávání narození dítěte neznamená nezbytně uzavřít sňatek. Neznamená to však, že tito partneři do manželství nikdy nevstoupí. Vývoj narozených podle pořadí narození dítěte a podle rodinného stavu matky ukazuje, že vdané ženy mívají zpravidla více dětí.

Jiný pohled na vývoj úrovně plodnosti v Libereckém kraji umožňují výsledky sčítání lidu, domů a bytů. Na jejich základě je možné detailnější hodnocení plodnosti podle rodinného stavu, počtu dětí narozených jedné ženě, náboženského vyznání a také například nejvyššího dokončeného vzdělání matky.

Svobodné ženy ve věku od 15 let vykázaly k 1. 3. 2001 na tisíc těchto žen 216 živě narozených dětí, vdané ženy měly k tomuto datu 1 966 dětí na tisíc vdaných žen a rozvedené či ovdovělé ženy přiznaly 2 108 dětí na tisíc takovýchto žen. Je zřejmé, že největší podíl bezdětných žen starších 15 let tvořily svobodné ženy. Ze svobodných žen ve věku nad 15 let bylo 67,8 % bezdětných, 9,1 % mělo jedno dítě, 2,3 % dvě děti a 1,0 % 3 a více dětí. Velmi odlišnou strukturu podle počtu narozených dětí vykazovaly ženy vdané, rozvedené či ovdovělé. Ke dni sčítání mělo jedno dítě 20,5 % vdaných žen, dvě děti 53,2 %, tři děti 15,5 % a čtyři a více dětí 4,4 % vdaných žen. Bezdětných bylo pouze 4,6 % vdaných žen. Z rozvedených a ovdovělých žen nevedlo ve sčítacím formuláři v roce 2001 4,6 % žádné dítě, 22,4 % přiznalo jedno dítě, 43,2 % dvě děti, 18,1 % tři děti a 9,1 % čtyři a více dětí.

Z výsledků sčítání k 1. 3. 2001 je také patrné, že průměrný počet narozených dětí na jednu vdanou ženu vzrůstá. V roce 1980 měla v průměru jedna vdaná žena v okrese Liberec 1,83 dítěte, v roce 1991 už 1,88 a při posledním sčítání 1,93 dítěte. V okrese Jablonec nad Nisou od roku 1980 do roku 2001 vzrostl počet dětí na jednu vdanou ženu z 1,77 na 1,91 dítěte. V okrese Semily stoupl z 1,89 na 2,02 a v okrese Česká Lípa z 1,98 na 2,03 dítěte. Pravděpodobnost narození druhého dítěte vdané ženě je velmi vysoká. Proto byl i větší počet dětí než jedno velmi často vykázán v době sčítání i u rozvedených a ovdovělých matek. Současně vzrůstá počet dětí narozených svobodným ženám. U nich však je pravděpodobnost narození druhého dítěte výrazně nízká. V populaci Libereckého kraje vzrůstá počet bezdětných žen.

Významnou charakteristikou úrovně plodnosti žen starších 15 let podle jejich vzdělanostní struktury je skutečnost, že ženám s vyšším vzděláním se rodí méně dětí než ženám s nižším vzděláním. Na tisíc žen se základním, neukončeným či nezjištěným vzděláním připadlo ke dni sčítání 1 856 dětí, naopak na tisíc žen s vysokoškolským vzděláním pouze 1 461 dětí. Z žen se základním, neukončeným či nezjištěným vzděláním starších 15 let nemělo žádné dítě 21,0 % žen, jedno dítě mělo 13,3 %, dvě děti 30 %, 3 děti 16,3 % a 9,6 % čtyři děti. Ženy se středním vzděláním starší 15 let přiznaly z 21,3 % jedno dítě, z 45,6 % dvě děti, z 14,5 % tři děti a z 3,9 % čtyři narozené děti. Žádné dítě nemělo 10,7 % těchto žen. Při tomto porovnání je zajímavé sledovat snižování podílu třetích a dalších dětí s rostoucím vzděláním matky. Z žen s úplným středním vzděláním mělo 20,4 % jedno dítě, 41,6 % dvě děti, 8,6 % 3 děti a 1,4 % čtyři děti a nakonec z žen s vysokoškolským vzděláním mělo 21,3 % jedno dítě, 45,3 % dvě děti, 7,8 % 3 děti a 1,1 % čtyři děti. Bez dětí bylo 22,7 % žen s úplným středním vzděláním a 20,3 % žen se vzděláním vysokoškolským.

Společensky uznávaným tvrzením je, že věřící ženy mají více dětí než ženy bez vyznání. Na tisíc věřících žen ve věku nad 15 let sečtených při posledním sčítání připadlo 1 982 dětí a na tisíc žen bez vyznání pouze 1 578 dětí. Podrobnější porovnání počtu dětí podle náboženského vyznání nás utvrzuje také v tom, že věřící mají častěji vícečetné rodiny. Z žen starších 15 let, které ve sčítacím formuláři uvedly víru, více než 11 % nemělo žádné dítě, 8,3 % mělo jedno dítě, 41,2 % dvě děti, 17 % tři děti a 8,2 % čtyři nebo více dětí. U žen bez vyznání byl zjištěn výrazně vyšší podíl žen starších 15 let bez dětí (20,8 %) a současně nižší podíl žen s dvěma a více dětmi. Ženy starší 15 let bez vyznání vykázaly k 1. 3. 2001 z 18,8 % jedno dítě, 39,4 % dvě děti, 11,6 % tři.

Základní trendy vývoje porodnosti v Libereckém kraji po roce 1990:

- snížení úrovně porodnosti na velmi nízkou úroveň,
- zvyšování průměrného věku matky při narození dítěte,
- změna struktury dětí podle rodinného stavu matky – pokles podílu živě narozených vdaným ženám,
- zvyšování podílu dětí narozených mimo manželství a současně snižování podílu dětí narozených v manželství do sedmi měsíců po svatbě,
- zvýšení podílu dobrovolně bezdětných žen v populaci.